सरुविन्दको मेरो ब्रह्मण्डको जीवित सूर्य कृतिभित्रका कविताको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय नेपाली विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस अर्न्तगत, नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोध-पत्र

शोधार्थी
रामप्रसाद गौतम
नेपाली विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा
शैक्षिक सत्र -२०६२/०६४
रोल नं. ३३/०६२

नेपाली विभाग

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका शोधार्थी श्री रामप्रसाद गौतमले दशौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति यस विभागमा प्रस्तुत गर्नुभएको "सरुविन्दको मेरो ब्रह्माण्डको जीवित सूर्य कृतिभित्रका कविताको अध्ययन" शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

१.	विभागीय प्रमुख- सह-प्राध्यापक कुलप्रसाद खनाल	____________
२.	विशेषज्ञ - उप-प्राध्यापक चक्रपाणि उपाध्याय	____________
३.	शोध निर्देशक - सह-प्राध्यापक कुलप्रसाद खनाल	____________

मिति : २०६६/०३/०५

मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काकायअन्तर्गत पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखराका नेपाली विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका शोधार्थी रामप्रसाद गौतमले 'सरुविन्दको 'मेरो ब्रह्माण्डको जीवित सूर्य कृतिभित्रका कविताको अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । अत्यन्त मेहेनतपूर्वक तयार गर्नुभएको उहाँको यस शोधकार्यप्रति म सन्तुष्ट छु । यसको आवश्यक थप मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

शोध निर्देशक

____

कुलप्रसाद खनाल
सह-प्राध्यापक
नेपाली विभाग,
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

कृतज्ञताज्ञापन

नेपाली साहित्यको विकासमा पोखरेली साहित्यकारहरूको भूमिका कम मह?वपूर्ण छैन । सुन्दर नगरी पोखरामा पनि थुप्रै स्रष्टाहरू जन्मिएका छन् । ती मध्येका जोसिला साहित्यकारका रुपमा सरुविन्दलाई लिन सकिन्छ । नेपाली साहित्यको निबन्ध उपन्यास र कविता क्षेत्रमा उदाएका सरुविन्दको “मेरो ब्रह्माण्डको जीवित सूर्य कृतिभित्रका कविताहरूको अध्ययनमा” केन्द्रित रहेर यो शोधपत्र तयार गरिएको छ ।

सरुविन्दको कुनै पनि रचना कृतिमा सम्बधित भएर अध्ययन कार्य गर्ने मेरो तिब्र इच्छा भएकोले यसमा अनुकुल वातावरण मिलाइ दिनुहुने आदरणीय गूरु उप प्रा.नारायण प्रसाद अधिकारीज्यू प्रति म कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहान्छु । शोधपत्र प्रस्ताव कार्यको शुरुदेखि अन्तिम चरणसम्म सम्पूर्ण कार्यमा आत्मियताका साथ कुशल निर्देशन गर्नुहुने परम आदरणीय गुरु नेपाली विभागका प्रमुख कुलप्रसाद खनालज्यू प्रति म हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहान्छु ।

आफ्ना सम्पूर्ण रचनाहरू र अन्य आवश्यक शोध सामग्री उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने कवि सरुविन्दको सहयोगप्रति पनि मैले आफूलाई चीरऋणी ठानेको छु । शोधपत्र तयार गर्ने विषय नपाइ अल्मलिरहेको समयमा विषयवस्तु उपलब्ध गराइ सहयोग र सुझाव दिनुहुने आदरणीय सानो बुबा रामचन्द्र बराल र सानीमा विजया आचार्यज्यूप्रति आफूलाई ऋणी सम्झेको छु । रातदिन आफ्नो सन्तानको उच्च शिक्षाको सफलताको लागि सपना देखिरहने मेरा पूजनीय बुबा निर्मलप्रसाद गौतम र ममतामयी आमा तिलादेवी गौतमज्यूप्रति उच्च सम्मानकासाथ हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

शोधकार्य लेखनमा लागेदेखि विभिन्न समस्याका बावजुद पनि कार्य सम्पादन गराउन सधै झक्झकाई उचित वातावरण मिलाई दिने मेरी जीवन सँगिनी नीता

गौतम साथै छोरी दीप्ति गौतम र दिया गौतमप्रति हार्दिक धन्यवाद टक्र्याउँछु । जस्तोसुकै परिस्थितिमा पनि यस कार्यलाई निरन्तरता दिएर सम्पन्न गरिदिए हुन्थ्यो भनी कामना गर्ने मामा हेमराज आचार्यज्यूप्रति म सफलताको श्रेय बाड्न चाहन्छु यसैगरी शोधसामग्रीको अध्ययन विश्लेषण र सङ्कलनमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय पुस्ताकालय पोखरा र त्यहाँ कार्यरत कर्मचारी महानुभावहरू धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

त्यस्तै गरी शोधपत्रलाई यथासम्भव स्तरीय र द्रुत टाइप तथा कम्प्यूटर सेटिङ्ग गरी समयमै उपलब्ध गराइ सहयोग गर्ने “क्विक कम्प्युटर सर्भिस” का प्रोपाइटर पुष्पराज पौडेलप्रति हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा, प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभाग समक्ष पेश गर्दछु ।

मितिः २०६६/०१/०६

शोधार्थी
रामप्रसाद गौतम
पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस, पोखरा

विषयसूची

		पेज नं.
परिच्छेद-एक :		१-५
शोध पत्रको परिचय		१
१.	शोधको शीर्षक	१
२.	शोधको प्रयोजन	१
३.	शोध समस्या	१
४.	शोधको उद्देश्य	२
५.	पूर्वकार्यको समीक्षा	२
६.	शोधको औचित्य र महत्व	४
७.	शोधको क्षेत्र र सीमा	४
८.	सामग्री संकलन र शोध विधि	५
९.	शोधको रुपरेखा	५
परिच्छेदः दुई		६-२०
२.	कविताको सैद्धान्तिक परिचय र कविता परम्परा	६
२.१	कविता परिभाषा	७
२.२	कविता सम्बन्धी पूर्वीय विद्वानहरूको धारणा	७
२.३	कविता सम्बन्धी पाश्चात्य विद्वानहरूको धारणा	८
२.४	कविता सम्बन्धी नेपाली विद्वानहरूको धारणा	९
२.५	कविताका तत्वहरू	११
२.५.१	शीर्षक	११
२.५.२	संरचना	१२

	२.५.३ विषयवस्तु	१२
	३.५.४ लयविधान	१३
	२.५.५ केन्द्रीय कथ्य वा भाव	१३
	२.५.६ भाषाशैली	१४
	२.५.७ कथन पद्धति	१४
	२.५.८ विम्बविधान वा सौन्दर्य प्रविधि	१४
	२.५.९ व्यञ्जना	१५
२.६	विधागत रुपमा कविताको आयाम	१५
	क. कविताको लघुत्तम रुप	१६
	ख. कविताको लघुरुप	१६
	ग. कविताको मध्यम रुप	१७
	घ. वृहत्तम रुप	१७
२.७.	नेपाली कविताको परम्परा र प्रयोग	१८
	२.७.१ नेपाली कविताको पृष्टभूमि निर्माण	१८
	क. प्राथमिक काल	१९
	ख. माध्यमिक काल	१९
	ग. आधुनिक काल	१९
	- परिस्कारवादी धारा	२०
	- स्वच्छन्दतावादी प्रगतिवादी धारा	२०
	- प्रयोगवादी धारा	२१
	- समसामयिक धारा	२२
	२.७.२ समसामयिक धाराभित्र सरुविन्द	२२

परिच्छेद - तीन २४-३३

३.	कवि सरुविन्दको जीवनी र व्यक्तित्वको सामान्य परिचय	२४
३.१	सरुविन्दको जीवनी	२४
३.२	परिवारिक जीवन	२५
३.३	शिक्षा दिक्षा	२५
३.४	रुचि र स्वभाव	२६
३.५	भ्रमण	२७
३.६	लेखनका लागि प्रेरणा र प्रभाव	२७
३.७	लेखनको प्रारम्भ र प्रकाशनको थालनी	२८
३.८	लेखन कार्य र प्रकाशित पुस्तककार विवरण	२८
३.९	सरुविन्दका अन्य रचनाहरू	२९
३.१०	कवि सरुविन्दको व्यक्तित्व	२९
	शरीरिक व्यक्तित्व	३०
	सामाजिक व्यक्तित्व	३१
	राजनीतिक व्यक्तित्व	३१
	साहित्यिक व्यक्तित्व	३२
	निवन्धकार व्यक्तित्व	३२
	औपन्यासिक व्यक्तित्व	३२
	कवि व्यक्तित्व	३३
	कानुनी व्यक्तित्व	३३

परिच्छेद - चार ३४-७५

४.	'मेरो ब्रह्माण्डको जीवित सूर्य' कृतिभित्रका ...	३४
४.१	शीर्षक सार्थकता	३४
४.२	भाषाशैली	३४

४.३ संरचना ३५
४.४ 'मेरो ब्रह्माण्डको जीवित सूर्य' कृतिका कविताहरू ३६
४.४.१ विज्ञापन खुलेको छ ३६
४.४.२ भो नफर्क यो हस्तिनापुरमा ३७
४.४.३ इन्क्लाव जिन्दावाद ३८
४.४.४ रौतहट ३९
४.४.५ मेरो रौतहट ३९
४.४.६ मेरो कविता ४०
४.४.७ भन मलाई मान्छे भनेर किन गिज्यायौ ४१
४.४.८ मेरो देश र म ४२
४.४.९ अस्मिता खोजिरहेको बेला ४३
४.४.१० एकछिन तिमीसँग ४३
४.४.११ म दुख्दा देश नै दुख्ने गरेको छ ४४
४.४.१२ भो कमरेड माटो नखोस्र ४५
४.४.१३ जसरी वगेका छन् वाग्मती र विष्णुमतिहरू ४६
४.४.१४ मेरो कविताभित्र मेरा सन्ततिहरू ४६
४.४.१५ ख्वै के लेख्नु कविता ४७
४.४.१६दुशासनले राज्य हारेको छ ४८
४.४.१७ उठ छोरा उठ ५०
४.४.१८ हुलाक र जेलसार ५०
४.४.१९ खवरदार संसद चलिरहेछ ५१
४.४.२० तैपनि संयमित छन् मान्छेहरू ५२
४.४.२१ बा म प्रधानमन्त्री हुन्न ५३
४.४.२२ तिम्रो मूलुकभित्र म ५४
४.४.२३ गधा र गीतहरू ५४
४.४.२४ 'फू' होइन 'सु' गर ५५

४.४.२५ आगो र आस्था ५६
४.४.२६ धर्ती उसको होइन ५६
४.४.२७ मेरा अस्वीकृत स्वरहरू ५७
४.४.२८ मेरो निम्तो छ ५८
४.४.२९ प्रिय आऊ म अब युगसँग गर्भाधान गर्छु ५८
४.४.३० क्रमश स्वीकृतिहरू ५९
४.४.३१ भ्यागुता र एकीकृत साङ्लाहरू ६०
४.४.३२ ए नखसाल बमहरू नखसाल ६१
४.४.३३ यात्रा त आजपनि जारी छ दाइ ६२
४.४.३४ मेरो ब्रह्माण्डको जीवित सूर्य ६३
४.४.३५ त्यस्तो हाकिम पो हाकिम ६५
४.४.३६ प्रिय भो यो प्रहर ६५
४.४.३७ सत्ता र सपनाहरू ६७
४.४.३८ जुम्ला खटायो ६८
४.४.३९ सूर्यास्तपछिका साँझहरू ६८
४.४.४० वसन्त र बकासुर ६९
४.४.४१ सावधान गणहरू सावधान ७०
४.४.४२ मरिरहेका मन्दिर र मनहरू ७१
४.४.४३ जीवन र उत्सर्ग ७२
४.४.४४ मेरी राजेश्वरी ७३
४.४.४५ जननी जन्मभूमिश्च ७४

परिच्छेद - पूाच ७६-८०

उपसंहार ७६

सन्दर्भसूची ८१

संक्षिप्त सूची

प्रा.वि.	:	प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	:	निम्न माध्यामिक विद्यालय
मा.वि.	:	माध्यामिक विद्यालय
वि.स.	:	विक्रम सम्वत्
त्रि.वि.वि.	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
ने.रा.प्र.प्र.	:	नेपाल राष्ट्रिय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
स्व.वि.यू	:	स्वतन्त्र विद्यार्थी यूनियन